

ISTORINIS DOKUMENTO VAIDMUO IR PRIĖMIMO APLINKYBĖS

ANTANAS NAPOLEONAS STASIŠKIS

Minėdami Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Deklaracijos 55-ąsias metines, turėtume mintimis persikelti į to laikmečio aplinką ir pabandyti ją suvokti, pajusti, bent iš dalies suprasti.

Nėra pasaulyje tokios šalies, kurioje būtų abejojama, kad ginti savo Tėvynę yra garbingiausia pareiga. Mūsuose, vis dar laikas nuo laiko, išskyla sovietinės propagandos sukurti recidyvai, bandymai svarstyti, ar partizaninė kova priimtina atvirai, demokratinei visuomenei. Kartais netgi teigiama, kad partizanų kova buvusi beprasmė, tarsi tai buvo kažkieno sugalvota ir suorganizuota akcija ir to pasipriešinimo galėjo nebūti. Neretai tokie svarstymai ir samprotavimai, ypač, jeigu pabrėžiame pasaulio, Europos vienijimosi procesus bei šiuolaikinių visuomenės santykių sampratą, supainioja mūsų sąmonėje pilietiškumo, patriotizmo ir nacionalumo sąvokas, o tautinės savimonės paiešką daro tarsi gėdingu provincialiu bruožu. Šių dienų vartotojiškos visuomenės supratimo veidrodyje tautiškumo ir tautinės valstybės idealai atrodo nebepatrauklūs, o dėl jų gyvenimą ir gyvybę paaukoję partizanai vaizduojami ir suprantami kaip senamadiški naivuoliai.

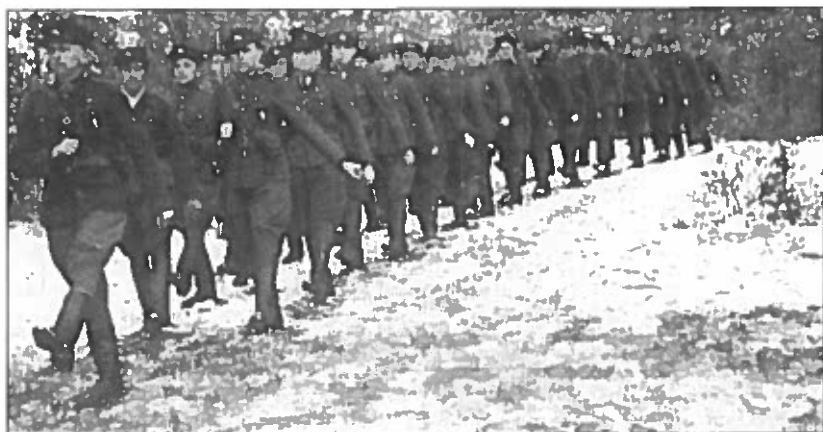
Dažnai šių laikų gerokai suprimityvintus ir suvulgarėjusius mąstymo šampus perkeliame į praeitį ir nesusimąstome, kokia buvo tuometinio žmogaus pasaulėjauta. Lietuvos piliečio, – išaugusio, subrendusio ką tik, po šimtmečio Rusijos carų priespaudos, susikūrusioje savoje, tautinėje Nepriklausomoje valstybėje, – pasaulėjauta. Romantizmo išpuoselėtas, pasididžiavimo virpulį keliantis viduramžių Lietuvos paveikslas, ir štai vėl, dabar, atkurta Lietuvos valstybė, kurios Nepriklausomybę savo žygiais ir krauju apgynė ciliniai žmonės, kaimo vyrai – savanoriai. Gražėjo kraštas, stip-

rėjo ūkis, lietuviška spauda, knyga, sava kariuomenė, šaulių sąjunga ir daugybė kitų organizacijų, – žmonės buvo pajutę kūrybos galią, džiaugsmą ir pasididžiavimą savąja Tėvyne, alsavo jai meile ir ištikimybe. Ypač jaunimas ir inteligentija. Tautos atgimimo ir Valstybės kūrimo procesas buvo toks veržlus ir turėjo tiek potencialo, kad jo, iš esmės, nesutrukdė demokratijos raidos kelio duobės. Sakyčiau, toks buvo Lietuvos visuomenės, kai užgriuvo okupacijos, psichologinis kontekstas, kurio reljefą dar labiau paaštrino pirmosios sovietų okupacijos žvėriškumai (trėmimai, Rainių, Panėvėžio, Červenės ir kitos žudynės), nuolatinės pastangos atkurti Nepriklausomybę, ar bent kokį nors savistovumą (1941 m. birželio sukilimas, SS batalionų boikotas, vietinės rinktinės organizavimas, LLA susikūrimas). Visuomenė gyveno neatslūgstančiu noru ir nuolatine viltimi atkurti savo valstybę.

Atkreiptinas dėmesys į to meto Lietuvos visuomenės moralinį klimatą, kuris buvo grįstas krikščioniškomis vertybėmis, turėjo tvirtus, gilius padorumo, teisingumo supratimo standartus. Tą galima aiškinti tiek patriarchališkumu, tiek katalikų bažnyčios veiklos įtaka. Aktyviai veikė daug katalikiškų jaunimo ir suaugusiųjų pasauliečių organizacijų, kurių skaitlingumas bei laikraščių tiražai, šių dienų akimis, yra beveik neįtikėtini. Antroji sovietų banga buvo sutikta ne kaip nežinomybė, ne tik kaip politinė okupacija, – ji nešėsi 1940–41 metų vaizdą, tai yra melą, smurtą, priedurtavimus ir neteisą, viską, kas buvo nepriimtina Lietuvos piliečio moralinei bei padorumo sampratai.

Kita vertus, 1944 m., vos įžengus Raudonosios armijos daliniams, pradedėjusios vyrų gaudynės ir su tuo susiję civilių žmonių žudymai, nuolatinės kratos ir kiti smurto veiksmai darė ginkluotą partizaninį pasipriešinimą nebeįsivengiamu. Okupacijai užsitęsęs nebebuvo realios galimybės pakeisti kovos su okupantais formos ir atsisakyti aktyvaus ginkluoto pasipriešinimo, nes partizanai nebeturėjo kitos išeities, kaip tik likti nelegalioje padėtyje. Be to, negęstantis troškimas ir viltis atkurti savą valstybę suponavo nuostatą, – kuri kaip raudona gija tęsėsi iki partizaninių kovų pabaigos, – išlaikyti nesuardytas pagrindžio ir partizanų struktūras tuo atveju, jei pasikeitus tarptautinei situacijai atsirastų proga perimti krašto kontrolę ir valdymą.

Tokia buvo moralinė ir ideologinė terpė, kurią jau 1944–1945 m. užpildė dešimtys tūkstančių vyrų, išėjusių partizanauti. Okupantai prieš partizanus metė didžiules pajėgas. 1946 m. su partizanais kovojo daugiau kaip

2. Dainavos apygardos Kazimiračio rinktinės Vytauto grupės partizanai. Priekyje žygiuoja grupės vadas Adolfas Baublys-Merkys (žuvęs 1949 01 25).

20 čekistinių pulkų ir dalinių, apie 10 reguliarios sovietų armijos divizijų ir vietos kolaborantų-stribų pajėgos, tai yra apie 90-100 tūkstančių karių. Prieš partizanus buvo naudojama artilerija ir aviacija. Tačiau partizanų pasipriešinimas nebuvo palaužtas. Lietuvos partizanai prieš galingąją sovietų imperiją kovojo vieni vieni, neturėdami jokios paramos iš šalies, neturėdami resursų, rezervų. Partizanų pajėgos buvo padalintos į karinio tipo dalinius ir laikėsi griežtos drausmės, o 1946 m. buvo suskirstytos teritoriniu principu: suformuotos septynios apygardos. Vėliau įkurtos dar dvi. Beveik dešimt Lietuvos pokario metų yra paženklinėti atkakliu ginkluotu pasipriešinimu sovietų okupacijai. Būdingiausias, nuostabiausias ir labai tragiškas, dar nepakankamai išanalizuotas ir suprastas šio laikotarpio bruožas yra gaivališkas, savaiminis kilusio pasipriešinimo visuotinumas, masinis partizanų rėmimas. Tai ir buvo tikrasis partizanų stiprybės ir gyvastingumo šaltinis. Beveik kasdieną slankiodavo čekistų ir stribų būriai, rengdavo pasalas, darydavo kratas, vos ne kasdien girdėdavosi susišaudymai, vykdavo kautynės. Ūkininkai būdavo apkraunami nepakeliamomis pyliavomis – duoklėmis natūra bei mokesčiais, ir laikas nuo laiko išbuožinami (tai yra konfiskuojamas turtas), tačiau metai iš metų rėmė partizanus. Partizanai labai retai aplenkėdavo kokią nors sodybą. Visur rasdavo būtiną

pagalbą ir paramą. Beveik kiekvienoje sodyboje buvo įrengtos viena ar kelios slėptuvės-bunkeriai, kurių vienos buvo surastos su daugiau ar mažiau tragiškais pasekmėmis, kitos naudojamos ir nesurastos, o dar kitos ir nepanaudotos. Tačiau jų, įvairių konstrukcijų, buvo daug. Gaila, kad praleidome galimybę ir nesuregistravome šių slėptuvių, – būtume turėję iškalbingus duomenis apie partizanų rėmimo mastus. Matydamos miestelių aikštėse numestus išdarkytus sūnų, brolių, vyrų ar kaimynų kūnus, kasdien drebėdamos dėl savo šeimų likimo, Lietuvos kaimo moterys ištikimai globojo partizanus: maitino, tvarstė žaizdas ir slaugė, skalbė baltinius, saugojo, nešė pranešimus. Tai Lietuvos moterų – motinų, žmonių, seserų didžioji, amžinos garbės duoklė Laisvės kovai. Ūkininkas, nors spaudžiamas nuolatinių, nesibaigiančių mokesčių ir duoklių buvo pastovus ir patikimas materialinės paramos partizanų judėjimui tiekėjas. Tas rėmimas buvo tiesiogiai susijęs su realiai suvokiama didžiule rizika: su mirtimi, sodybos sudeginimu, kalėjimu ar visos šeimos tremtimi. Tai nuostabus, vis dar nepilnai suvoktas reiškinys. Reiškiny, kai įsitikinimai, moralės nuostatos užgožia aiškiai suprantamą ir realiai mirtiną pavojų ir tampa istoriškai lemtingu, kai šie įsitikinimai daugumai žmonių yra bendri. Okupantas suprato, kad ginkluotą pasipriešinimą bus sunku palaužti, kol nebus sutraukyta partizanų ir kaimo žmonių ryšio, pasitikėjimo ir paramos jungtis. Svarbiausios šiam tikslui pasiekti okupacinio režimo naudotos tarpusavyje susijusios priemonės buvo trėmimai ir kolektyvizacija. Trėmimai buvo vykdomi nuo pat okupacijos pradžios, tačiau jie būdavo mažesnės apimties ar lokaliniai (buvo tremiama iš atskirų apskričių ar tik tam tikros kategorijos žmonės, pavyzdžiui, gyventojai, turintys vokiškas pavardes). Neatsitiktinai pagrindinis didžiosios 1948 metų tremties taikiny buvo pasiturintys, savarankiški, turintys autoritetą ir nepasiduodantys sovietinės valdžios propagandai ūkininkai. Šio trėmimo tikslas buvo įbauginti kaimą ir pakirsti partizanų atramos bazę. Po trėmimo prasidėjo sparti kolektyvizacija. Po metų sekęs antras masinis, beveik tokios pačios apimties trėmimas palaužė kaimą, o dar po metų žemės ūkis tapo kolektyviniu. Tai buvo lemiamas smūgis partizaniniam pasipriešinimo judėjimui. Tačiau dėl daugumos kaimo gyventojų simpatijų partizanams bei paramos visuotinumui, partizanų struktūros neigiamas šio smūgio pasekmes pajuto ne iškart, o tik po 2-3 metų, kai kolūkinio gyvenimo tikrovė pradėjo daryti didesnę įtaką žmonių elgesiui ir mąstysenai. Kolūkių sistema greitai taip nuskurdino kaimo žmogų, kad dažnas gelbėjosi nuo bado tik vogtais ir kišenėse

parsineštais grūdais, nebeišgalėdamas kiek rimčiau paremti partizanų. Kolūkinio gyvenimo, darbo, bendravimo būdas – priverstinės vagystės, neišvengiamas sukčiavimas ir melas buvo palankus provokacijoms, šnipinėjimui, tarpusavio nepasitikėjimui ir įtarimams. Prasidėjo moralinių vertybių sistemos erozija. Plito moralinis pakrikimas, atsirado girtuoklystė ir pataikavimas kolūkio valdžiai, dažnėjo įvairūs įskundimai ir išdavystės. Prasidėjo ginkluoto partizanų judėjimo naikinimas. Tai buvo labai žiaurus, kruvinas, pilnas tragizmo, dramatiškų ir šlykščių išdavysčių laikotarpis, užtrukęs keletą metų. Nors atskiros nedidelės grupelės ar pavieniai partizanai išsilaikė gerokai ilgiau. Po Jono Žemaičio-Vytauto suėmimo Vyriausiojo partizanų pajėgų vado pareigas perėmęs Adolfas Ramanauskas-Vanagas buvo išduotas ir suimtas 1956 m. Paskutiniai aktyviai veikę partizanai Antanas Kraujelis-Siaubūnas ir Petras Končius-Adomas žuvo 1965 m.

Neretai istorija pateikia pavyzdžių, kai dvi priešingos tendencijos, dvi priešingybės eina pagrėčiui. Tada kalbama apie paradoksalius procesus ar laikotarpius. Turbūt tai pasakytina ir apie paskutiniuosius partizaninio judėjimo kelerius metus. Ne vienerių metų teritorinių partizanų struktūrų vadų pastangos įkurti centralizuotą vieningą visos Lietuvos partizanų karinę-politinę vadovybę buvo įgyvendintos, kai 1949 m. vasario mėnesį visų partizanų apygardų vadų ir įgaliotų atstovų suvažiavimas (Minaičių kaime) įsteigė Lietuvos laisvės kovos sąjūdį ir sudarė Vyriausiąją vadovybę. Ten pat buvo paskelbta Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio tarybos Deklaracija, kuri ir dabar stebina savo išbaigtumu ir įžvalgumu, nuostatų demokratiškumu, minties gilumu ir raiškos tikslumu. Tai Konstitucijos lygmens dokumentas ir kartu valstybės atkūrimo programa. Sunku įsivaizduoti ir patikėti, kad praėjus penkeriems metams nuo okupacijos pradžios toks dokumentas buvo parašytas, suredaguotas, suderintas ir pasirašytas tamsiame bunkeryje, kai aplinkui siautė čekistų daliniai ir kiekvieną minutę galėjo užvirti žūtibūtinės kautynės. Nuoširdžiai patarčiau besidomintiems mūsų šiandieninės valstybės tęstinumo ir konstituciniais pamatais perskaityti šią Deklaraciją. Tikiu, kad kiekvienas pajus nuostabą ir didelę pagarbą jos autoriams. Taip pat buvo parengti ir įgyvendinti partizanų struktūras, jų veiklą ir santykius reglamentuojantys statutai ir šitaip buvo sukurta realiai veikianti darni, unifikauta, vieninga visos Lietuvos partizanų organizacija, labai aiškiai deklaruoti partizanų kovos politiniai siekliai bei būsimos Lietuvos valstybės siekliai. Tačiau tai pasiekta tada, kai

trėmimai ir kolektyvizacija jau buvo pakirtę pagrindinę partizanų atramą.

Per pirmąjį Lietuvos pokario dešimtmetį eina dvi tarpusavyje susipynusios gijos: ginkluotas pasipriešinimas ir trėmimai. Partizanų judėjimas, kilęs iš natūralios būtinybės priešintis okupantui ir prievartautojui, milžiniškų aukų kaina atliko savo istorinę misiją: išsaugojo tautą savo krašte, apgynė nuo nutautėjimo kaimą. Nepasikartojo XIX amžiaus trėmimų pasekmės – ištremtųjų ūkininkų sodybose neapsigyveno atvykę kolonistai. Kita vertus, trėmimai fiziškai ardė lietuvių bendruomenės pamatus, griovė moralinių vertybių sistemą, niokojo ūkinį gyvenimą ir galų gale padėjo sunaikinti ginkluotą pasipriešinimą. Tai kruvinas mūsų naujųjų laikų istorijos lapas: naikinimas ir gintis. Tai didingas, traagiškas ir unikalus, neturintis analogų nei chronologine, nei geografinė prasme istorijos puslapis. Galbūt šiandien galėtume kalbėti apie palyginimą su Čėčėnijos drama.

Partizanų judėjimas ir veikla turi daug aspektų. Partizanai turėjo gausią ir įvairią spaudą, – ir periodinius, ir vienkartinius leidinius. Svarbu būtų panagrinėti partizanų teismų teisę ir praktiką. Nemažiau įdomi yra partizanų apdovanojimų ir pasižymėjimo ženklų sistema. Kaip ir vadų biografijos.

Čia tiktų paskutiniojo Vyriausiojo partizanų vado generolo Adolfo Ramanausko-Vanago keli sakiniai iš jo užrašų: „... kiekvieno partizano įneštas indėlis Lietuvos laisvinimo kovon su to partizano išgyvenimais partizanavimo laikotarpiu sudaro atskirą paslaptinę istoriją. Tie paslaptingos istorijos lapai, kuriuose įrašyti kiekvieno partizano nuveikti darbai, nueitas nepaprastai sunkus laisvės kovos kelias ir legalų gyvenimą gyvenančiam žmogui dažnai net neįsivaizduojami neįtikėtini išgyvenimai, – o jie bemaž be išimties pabaigoje užantspauduojami to paties partizano krauju ir gyvybe, – yra nusinešami amžinybėn, iš kurios jie niekuomet nebus visiškai visi sugrąžinti ir niekieno nebus išskaityti tokie, kokie jie iš tikrųjų buvo...“.

Norėčiau baigti generolo Jono Žemaičio-Vytauto žodžiais, kuriuos jis pasakė po visų kankinimų, po tardymų, po Berijos asmeninio tardymo, kai teismas ėjo prie pat pabaigos, kai buvo aiškus nuosprendis ir baigtis: „...aš vis tiek laikau, kad kova, kurią aš vedžiau devynerius metus, turės savo rezultatų...“

Manau, kad tai ne tik labai tvirtas pamatas mūsų nūdienos mintims ir darbams, bet ir įpareigojimas. Tuometinio visuomenės vertybinio klimato palyginimas su dabartiniu skatina giliems apmąstymams.